

Under 1600-talet betonades motsatsparet magi – Gud, under 1700-talet magi – naturen, och det naturliga och naturen kopplades till vetenskapen. Principen för det ytterst goda och det ytterst onda – Gud och djävulen – kom alltmer att tolkas som knutna till kategorierna verkligt respektive överkligt.

Myndigheternas diabolisering och fördömande av de anklagades syn på den oskadliga magin ses som en skärpning av meningsskiljaktigheter mellan myndigheter och allmoge. När överheten ställdes inför en annan åsikt tog man Gud och djävulen till hjälp för att understryka sin egen. Frågan om gott och ont fördes därmed upp på en kosmisk nivå, där båda sidor ville påskina att de hade Gud på sin sida. Konfrontationen initierades av överheten. Förklaringen till att man angrep just den oskadliga magin så hårt var, menar författaren, att det i praktiken var den som utgjorde det svåraste hotet mot den officiella religionen. Utövarna framställde den oskadliga magin som ett uttryck för fromhet och kristen kärlek till nästan. Den oskadliga magin låg således nära den kristna religionen utan att vara kontrollerad av prästerskapet och innebar att lek-män tolkade och utövade ritualer och läsningar med religiös anknytning. Den uppfattades därför troligen som hotfull och som en konkurrent till kyrkan. Offensiven mot den oskadliga magin sattes in när häxprocesserna började avta, en tendens som också kan iakttagas i övriga Europa och i Nordamerika. Möjligen, föreslår Oja, kan detta tolkas som uttryck för en rädsla hos myndigheterna, att nya massprocesser skulle uppstå, om magin inte utrotades från grunden. Uppifrån sågs all magi som sammanhängande och de åtgärder som användes för att förhindra magi visar att all magi var lika illa.

Sammanfattningsvis vill jag framhålla att Ojas avhandling är mycket intressant, innehållsrik och läsvärd. Hon beskriver och tolkar övertygande ett enormt källmaterial, bara notapparaten kan få en etnolog att baxna – 1 758 fotnoter på 295 textsidor. Jag vill dock poängtera att åtminstone hälften av dessa fotnoter är resonerande och kommenterande och de bildar en egen berättelse. Vad som skulle kunna efterlysas är en grundligare analys av det (utlovade) folkliga perspektivet och en fördjupad teoretisk diskussion. I likhet med flera andra historiska avhandlingar där det folkliga perspektivet skall analyseras finns en tendens till att det överflyglas av överhetens och tappas, eller ”glöms”, bort. Detta beror möjligen på att historiker inte är tillräckligt insatta i de folkliga föreställningarna, eller att man saknar

metoder för att hitta de folkliga ”rösterna” i de historiska dokumenten.

Människan försöker skapa ordning i det kaos som utgör hennes tillvaro och detta leder till ett ständigt kategoriserande, som verkar vara universellt, påstår Linda Oja inledningsvis i sin avhandling. Hon skriver därmed på ett övergripande plan in sig i en strukturalistisk forskningstradition, som inte ytterligare kommenteras. Hon konstaterar vidare att många kategoriseringar inte bara innebär en indelning utan också en värdering och att motsättningar kan uppstå när människor kategoriserar olika, drar gränslinjer på olika ställen eller benämner eller värderar kategorierna på skilda sätt. All kategorisering är maktutövning, men åsikter bestäms inte alltid av social tillhörighet. Beträffande magi fanns såväl stora överensstämmelser mellan grupper som inom en grupp, visar hon, men tappar i analysen bort maktperspektivet och därmed samhällsanalysen. Någon egentlig diskussion förs inte kring det faktum att det förelåg en tydlig intressekonflikt mellan överhet och allmoge i fråga om synen på den oskadliga magin eller varför kvinnor oftare än män utpekades som trollkunniga, men det kanske är för mycket begärt att författaren skulle ha mäktat med detta också.

Inger Lövkrona, Lund

Ingrid Söderlind: *Barnhemförflickor. Barn, familj och institutionsliv i Stockholm 1870–1920*. Stockholmia förlag, Stockholm 1999. 318 s., ill. English summary. ISBN 91-7031-092-0.

Under loppet av 1800-talet uppfördes en rad människo-behandlande anstalter av olika slag. De var alla – fängelset, hospitalet, sinnesslöanstalten, uppfostringsanstalten, alkoholhemmet, barnhemmet etc. – moderna i den meningen att verksamheten blickade framåt. Under vistelsen på anstalten skulle något ske med den intagne. Han eller hon skulle, åtminstone idealt, förändras och påverkas i enlighet med institutionens målsättning och samhälleliga uppdrag. I de flesta fall legitimerades verksamheten med vetenskapliga rön, vilkas giltighet och genomförande garanterades av en växande expertiskår med läkare, psykiatrer, pedagoger, kriminologer i spetsen. I andra fall där institutionens uppgifter var av mer omhändertagande karaktär, t.ex. på fattiggården, ställdes inte sådana expertkrav på ledningen. Ambitionen var inte heller att förändra hjo-

nen, utan att med minsta möjliga belastning på fattigvårdskassan försörja dem.

De inrättningar Ingrid Söderlind, verksam vid Tema barn i Linköping, behandlar i avhandlingen *Barnhem för flickor* kan placeras någonstans mellan dessa institutionstyper. Å ena sidan skulle barnhemmet fungera som en slags ställföreträdande familj och ta hand om barn vars föräldrar av olika skäl inte ansågs klara uppgiften. Omhändertagandet siktade å andra sidan framåt och syftade till att utrusta flickorna att själva axla vuxenlivets bördor på ett önskvärt vis. Barnhemstiden innebar en aktiv socialisering där flickorna dagligen gnuggades med aktiviteter, normer och värderingar som man kunde misstänka att de biologiska föräldrarna försummat. Den klena och värnlösa flickan, vars uppväxtmiljö inte alltid uppfattades som den bästa i sedligt hänseende, skulle lämna barnhemmet stärkt till hälsa och moral med siktet inställt på att bli en duglig samhällsvarelse.

Till skillnad från barn som togs in på skyddshem, räddningsinstitut och uppfostringsanstalter betraktades barnhemsbarn inte som vanartiga. Det var föräldrarnas situation, inte barnens uppförande, som ledde till intagning på barnhem. Barnets kön var däremot av betydelse för hur situationen kom att hanteras. Vid 1900-talets början tog hälften av Sveriges barnhem emot både pojkar och flickor. Av de enkönade institutionerna var flickbarnhemmen i kraftig majoritet. Omvända förhållandet gällde institutioner för vanartiga, där anstalterna för pojkar var många och för flickor få. Denna omständighet ligger till grund för avhandlingens syfte att ”analysera varför barnhemmen för flickor under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet var så förhållandevis många i jämförelse med motsvarande institutioner för pojkar” (s. 14). Söderlind uttrycker också ambitionen att anlägga ett underifrånperspektiv, att sätta ”barnen i centrum” och betrakta dem som ”handlande aktörer” (s. 29).

För att göra detta genomför Söderlind en undersökning av fem flickbarnhem i Stockholm med Stockholms stads uppfostringsanstalt för flickor i fokus, en förhållandevis stor anstalt med 50 platser som löd under fattigvårdsnämnden. Källmaterialet utgörs i första hand av arkivhandlingar från dessa institutioner. Framställningen är disponerad i tre omfångsrika kapitel, vilka tematiskt ordnats efter institutionens flöde: intagning, institutionsliv och utskrivning.

Först, i ett kapitel kallat ”Grundare, barn och föräldrar”, redogörs för initiativen bakom inrättandet av

hemmen och det officiella syftet att ta hand om fattiga och värnlösa flickor och utbilda dessa till dugliga tjänarinnor. Efter att ha lämnat institutionen skulle flickorna vara rustade för ett sedligt och dygdigt liv och, inte minst viktigt, för att inte ligga fattigvårdens konto till last. Vilka flickor hamnade då på barnhem? Inte överraskande visar Söderlind att föräldrahemmets fattigdom och underklassmiljö var en gemensam faktor. Många var barn till ensamstående föräldrar, vilkas förmågor eller krafter att ta hand om barn sattes i fråga. Negativa bedömningar av föräldrarnas skötsamhet och vandel – faderns alkoholbruk, moderns osedlighet – var andra skäl att remittera barnen till institution. Under vissa omständigheter sågs nog, skriver Söderlind, omhändertagandet som en lättnad av föräldrarna. I andra fall uppfattades det som uttryck för tvång och kontroll. I allmänhet var det omständigheter bortom föräldrarnas kontroll som ledde till att barnen togs om hand, menar Söderlind. Däremot hade föräldrarna viss möjlighet att påverka om flickan skulle på barnhem eller placeras i fosterhem. I sitt material finner Söderlind exempel där just barnhemmet föredras av föräldrarna. Då slapp flickan skickas ut på landet och förutsättningarna att trots allt hålla samman familjen underlättades. Barnhemmen hade dessutom en med samtida ögon god materiell standard. Ett annat skäl att institutionen föredrogs kan ha varit att de uppfattades som en tryggare miljö, särskilt för flickor.

Nästa kapitel ”Att bli en duktig tjänarinna” öppnar dörrarna till den vardagliga verksamheten inne på barnhemmet. Söderlind beskriver hur tillvaron byggdes kring praktiskt arbete, skolundervisning och borgerliga dygder. Själva avskildheten, t.ex. att institutionen hade egen skola, fungerade som ett skydd mot en hotande omgivnings skadliga inflytande. Det finns, skriver Söderlind, likheter mellan institutionens sätt att utöva rumslig och social kontroll och hur unga flickor övervakades i samtida borgerliga familjer. Tillvaron organiserades in mot hemmet, och anstalten strävade efter att kontrollera och sovra intrycken från omvärlden. I vissa avseenden var emellertid inte fostringsstrategierna så homogena som man i förstone kan tro. Särskilt i fråga om flickornas framtid sökte ledningen anpassa åtgärderna efter vad som ansågs vara den enskildes lämplighet och förutsättningar. De som ansågs för klena eller av andra skäl inte passade till tjänarinnor kunde utackorderas eller, i vissa fall, få en utbildning till lärarinna bekostad via donationer.

Den institutionsvardag Söderlind skildrar präglades

dock av konformitet jämte kontroll och bedömning av flickornas uppförande och aktiviteter. Hur fann sig flickorna i situationen? Hur såg deras manöverutrymme ut? I allt väsentligt tycks Söderlind mena att flickorna anpassade sig till omständigheterna, om än hon stöter på spridda noteringar om vanart, olydnad och självsvåldiga handlingar. Den yttersta protesten var förstås att rymma och, som en flicka gjorde i början av 1900-talet, hålla sig undan genom att klä sig till pojke och därmed smälta in stadens gatubild.

Undersökningens tredje kapitel riktar uppmärksamheten på vad som hände med flickorna efter att de lämnat barnhemmet. Till vad skrevs de ut? De flesta kom att ta tjänst i en familj medan relativt få återvände till det egna hemmet. Under perioden höjdes utskrivningsåldern successivt. På 1870-talet var det inte ovanligt att flickor lämnade institutionen vid konfirmationsåldern, 1920 var 18 år en vanlig utskrivningsålder. Denna förskjutning tolkar Söderlind som att institutionens funktion som utbildningsanstalt över tid gavs större betydelse gentemot den rent försörjningsmässiga uppgiften. I anstaltens sätt att organisera verksamheten fanns också självgenererande krafter som höll kvar flickorna när de egentligen och mot bakgrund av intagningskålen, skulle kunna skrivas ut. Anstaltens dagliga skötsel hade helt enkelt gjort sig beroende av de lite äldre flickornas arbetskraft.

Söderlind tecknar en bild av en institutionsform som både var och uppfattades som ett filantropiskt projekt och ett socialpolitiskt redskap med syfte att inte bara lindra utan också förebygga fattigdom. I denna värld samsades moral, dygder och arbetsfostran med föreställningar om den goda barndomen. Skolningen till tjänarinna avsåg att ge flickorna möjligheter att klara sig på egen hand, samtidigt fostrades de till en underordning bestämd av både klass- och könstillhörighet. Förtjänstfullt visar Söderlind hur institutionspraktiken levde ett eget liv vid sidan eller bortom de ursprungliga syftena med verksamheten. När institutionen väl fanns på plats kunde dess möjligheter uppfattas och användas på olika sätt. De inblandade – föräldrar, fattigvårdsfunktionärer, styrelsemedlemmar, personal – såg inte nödvändigtvis verksamheten på samma sätt. Kontroverser kunde givetvis röra enskilda barn men också verksamheten i stort. I barnhemmens styrelser konfronterades ståndpunkter som vi återfinner i den samtida sociala debatten. Var staden eller landet bästa plats för barnhemmet? Skulle tyngdpunkten ligga på skolarbete, lek eller praktisk fostran? Hur skulle uppdraget att

både bedriva en slags fattigvård och vara en utbildningsanstalt kombineras?

Ingrid Söderlinds framställning ligger mycket nära källorna. Ingen möda har sparats i fråga om att finna belägg, datera och kvantifiera. Sifferexercisen är bitvis avancerad. Ingen detalj tycks för liten eller obetydlig för att lämnas därhän. Sådan flit är givetvis en tillgång i arkivet. Men här ligger också, vill jag mena, några av problemen med avhandlingen som har en alltför deskriptiv slagsida. Detaljerna tillåts sällan bli mer än just detaljer. Jag saknar helt enkelt ett genomarbetat perspektiv, tydliga problemformuleringar och plats för teoretiska, källkritiska och metodologiska frågor. Läsaren hålls t.ex. i okunnighet om hur Söderlind avser att gå tillväga för att skildra verksamheten ur barnens perspektiv, när källorna så totalt härrör från institutionens företrädare. Och vad är det för kunskap Söderlinds källor förmedlar – hur det "egentligen" var på barnhemmet eller hur verksamheten presenterades av dess funktionärer? Jag saknar här en mer ingående diskussion kring materialets potential, dess möjligheter och begränsningar.

Söderlind tar i inledningen utgångspunkt i det faktum att barn av olika kön hamnade på olika slags institutioner. Detta förhållande menar hon reser frågor om genusstrukturens konstruktion. Tyvärr fördjupas inte denna problematik till att bli en verklig ingång i materialet, och därmed sätta prägel på undersökningen. En del slutsatser blir därför en aning svepande och ges inte något fäste i den empiriska undersökningen. I slutdiskussionen skriver Söderlind t.ex. att "kring sekelskiftet förändrades genussystemet i samhället" (s. 292). Hur och på vilket sätt ägde systemförändringen rum? Och framförallt, hur ser Söderlind förändringen och dess innebörder i sitt material?

Det tål också att fundera över förhållandet mellan avhandlingens syfte, dvs. att besvara varför det fanns ett särskilt intresse att inrätta barnhem för just flickor, och själva den undersökning som genomförs. Söderlinds fråga bär på en implicit, icke uttalad, jämförelse med hur pojkar hanterades. Det var i förhållande till institutioner för pojkar som det fanns fler barnhem och färre uppfostringsanstalter för flickor. Frågan har alltså en spegelbild – varför så få barnhem och så många uppfostringsanstalter för pojkar – och kan därför också analyseras från två håll. Jag föreställer mig att de institutionella praktikernas genuskonstruktioner, och därmed också avhandlingens övergripande undran,

skulle ha vunnit på att analysen inbegrep både anstalter för pojkar och flickor. Kanske skulle också en intensivare blick riktats mot omständigheter utanför institutionen, mot såväl socioekonomiska förhållanden som de verksamheter och bedömande praktiker som definierade och kategoriserade sociala problem och behov bland fattiga familjer. Söderlinds svar på sin fråga blir också allmänt hållet. Hon menar att vi vare sig i diskussionerna kring de undersökta barnhemmens grundande, i intagningshandlingar, via institutionslivet eller vad som hände flickorna efter utskrivningen hittar något enskilt svar, men att dessa faktorer tillsammans kan bidra till att förstå intresset för flickbarnhem (s. 306).

Ingrid Söderlinds avhandling är i allt väsentligt beskrivande. Framställningen ger intryck av en forskningsprocess där empirin och en strävan att dokumentera verksamheten i hög grad tillåtit styra arbetet på bekostnad av genomarbetade problemställningar. Förtjänsterna ligger i en genomgång av ett omfattande, ofta spretigt och nästan alltid svårtolkat källmaterial, ur vilket Söderlind vaskat fram ingående iakttagelser och inblickar i en institutionsvärld som är obekant för de allra flesta idag, men en realitet – både som hot och möjlighet – för tusentals barn och föräldrar i ett inte alltför avlägset förflutet.

Mikael Eivergård, Frösön

Irène A. Flygare: *Generation och kontinuitet. Familj jordbruket i två svenska slättbygder under 1900-talet*. Upplands fornminnesförenings Tidskrift 54, Uppsala 1999. 438 s., ill. English summary. ISBN 91-85618-60-8.

Agrarhistoriska forskare har en förkärlek för det förindustriella och tidigindustriella jordbrukets villkor. Först på senare år har jordbruket i industrisamhället intresserat forskarna. Men området är stort och har många ingångar. Därför är Irène A. Flygares avhandling i agrarhistoria mycket välkommen. Som läsare blir man inte heller besviken. Det är en imponerande studie, presenterad i en välskriven och vackert utformad bok, en bok som tillför ny kunskap inom en rad fält.

Flygare tar sin *utgångspunkt* i ett välkänt förhållande, nämligen att familjen och släkten har haft, och alltjämt har, stor betydelse för jordbrukets drift och fortlevnad. Barnen ärver gårdarna av sina föräldrar och för verksamhet och traditioner vidare. Fokus ligger på

de ”intergenerationella omständigheterna” (s. 13), dvs. de *inre relationerna* i de bondefamiljer som studerats under tre perioder av 1900-talet och deras bidrag till kontinuiteten.

Begreppet *livsvärld* är centralt i avhandlingen, ett idealbegrepp Flygare närmast hämtat från Jürgen Habermas, och som består av tre domäner, den sociala, den kulturella och den personliga. Livsvärlden är den ena sidan av samhället. Den är människornas gemensamma värld av innebörder, normer och åskådningsformer, uppbyggd genom språk och kommunikation. Den andra delen av samhället är *systemvärlden*, eller den instrumentella, naturvetenskapligt-tekniska världen. Människan återfinns i livsvärlden med arv och traditioner, sina ideologier, föreställningar, normer och värderingar. Det är i denna värld som människan utformar sin världsbild. Systemvärlden är den överordnade världen och den består av bl.a. marknad, samhälle, kommunikation och stat. Systemvärlden är rationell och åter, enligt Habermas, ”sig in i” livsvärlden, omformar och gör den mer rationell.

Familj jordbrukarnas livsvärld är Flygares studiefält. Systemvärlden lämnar hon därhän, varvid hennes *huvudfrågeställning* blir: ”vad är det för livsvärld som ryms i detta spänningsfält mellan kontinuitet och förändring” (s. 22)?

En rad begrepp definieras i inledningskapitlet. Ett är *familj jordbruk*, vars två avgörande kriterier är att ”företaget ägs och drivs av individer som relateras till varann genom släktskap”. Andra viktiga teoretiska begrepp är *modernitet, materialitet och kultur*. Dessa tre skall dock, som hon skriver (s. 23), förstås som ”perspektivskapande och inte som verktyg för att i alla sammanhang testa det empiriska materialets teoretiska hållfasthet”.

Kontinuitet är ett av avhandlingens ledord. Hon ser familj jordbruket inskrivet i flera *cykler*, vilka klagörs i de tre empiriska avdelningarna. Hon skriver på sidan 49: ”Familjecykeln omringar de andra cyklerna och inne i den återfinns individens livscykel.

Flygare är intresserad av att blottlägga innebörder och meningar genom att tolka människors språk och existens. Ambitionen har tvingat henne att begränsa undersökningsområdet och populationen. *24 idag existerande gårdar* i två jordbruksområden, Grästorps i Västergötland och Fjärdhundra i Uppland, är hennes ingång till beskrivningen och analysen av familj jordbruket. Hon undersöker ett antal gårdar som *överlevt* 1900-talets genomgripande samhälls- och jordbruks-